

**Azərbaycan Respublikasının
Prezidenti yanında
Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin
İnkisafına
Dövlət Dəstəyi Fondu**

Azərbaycanın dövlətçilik tarixinin, milli adət-ənənələrinin, elm və mədəniyyətinin təbliği

**Faiq Ələkbərli
dosent, fəlsəfə üzrə
fəlsəfə doktoru**

III Yazı

Mirzə Ələkbər Sabirə görə, Şah İsmayilla Sultan Səlim arasındakı müharibə isə ona gətirib çıxartdı ki, islam dininə iki təzə ad qoydu: sünni və şiə. Yalnız Nadir şahın Türk birliyinə, İslam birliyinə çalışdığını, ancaq bunun da nəticəsiz qaldığını deyən, Sabir yazırdı:

**Bir vaxt Şah İsmayil Sultani-Səlimə
Məftun olaraq eylədik İslamı dünimə,
Qoyduq iki təzə adı bir dini-qədimə,
Səldi bu təşəyyö, bu təsənnün bizi birmə...**

**Nadir bu iki xəstəliyi tutdu nəzərdə,
İstərdi əlac eyləyə bu qorxulu dərddə,
Bu məqsədi ilə əzm edərək girdi nəbərddə,
Məqlubən onun nəçini qoyduq quru yerdə...**

**İndi yənə var təzə xəbər, yaxşı təməşə,
İranlıq, osmanlıq ismi olub ehyə,
Bir qitə yer üstündə qopub bir yekə dəvə,
Meydan ki, qızıqı olanıq məhv sərəpə. 1**

Şiəlik və sünilik, osmanlıq və iranlıq anlayışları altında Türk xalqlarının parçalanmasının əleyhinə çıxış edən Sabir İslam birliyindən daha çox Türk birliyinə çalışdığını hiss olunur. Bu mənada şairin ortağ Türk dili ideyasını müdafiə etməsi başa düşüləndir. Belə ki, Sabir Türkiyə türkcəsindən Azərbaycan türkcəsinə bir şeir tərcümə etdiyini iddia edən Ə.Qəmküsarı tənqid etmişdir. Sabirin fikrincə, Türkiyə və Azərbaycan türklərinin bir dili var: Türk dili. Sabir yazır:

**'Osmanlıdan türle tərcümə'- bunu bilməm
Gərək yazırsan gənəl, yəni hərəkdər,
Mümkün ki dil bir-birinə tərcümə, anma
'Osmanlıdan türle tərcümə' nə deməkdir? 2**

Eyni zamanda, o, ruslaşmış, ya da avropalaşmış bezi "ziyalıların", ya da "intelligentlərin" Türk dilinə xor baxmasına, Türk dilində danışmağı, oxumağı özlərinə ayıb bilməsinə satirik mənada da olsa, öz etirazını bildirmişdir. Sabir yazırdı:

**İntelgentlik, bu ki, böhtan deyil,
Türki danışmaq bizə şayan deyil,
Türk dili qabili-irfan deyil,
Biz buna qail olan insanlarıq!
Ay barakallah, nə gözəl canlarıq!..**

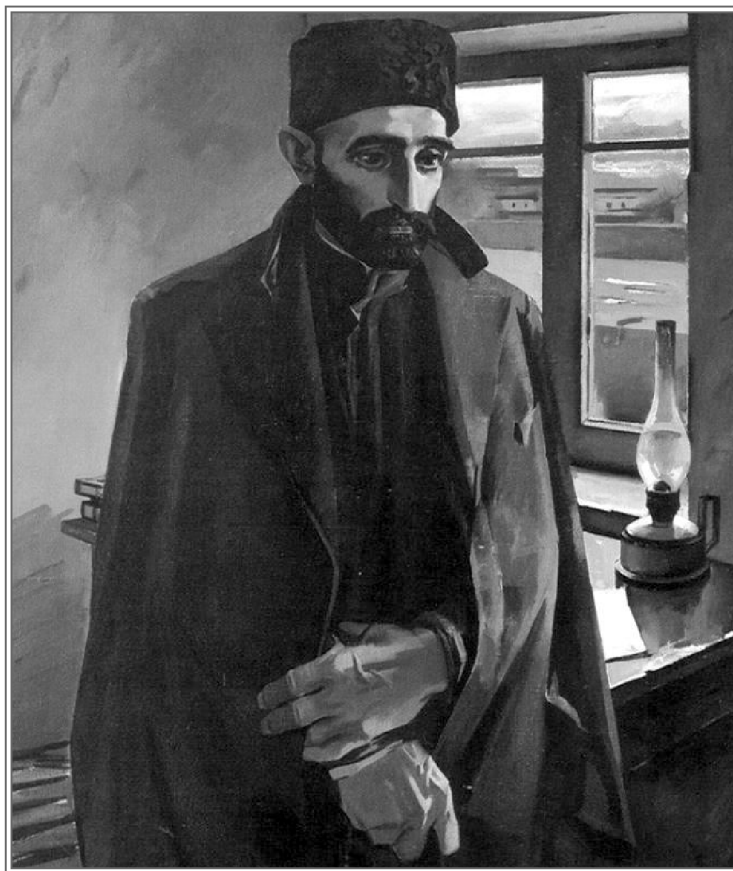
**Türk qəzeti versə də əqlə ziya,
Mən onu almam əlimə mütləqə,
Çünkü müsəlmanca qonuşmaq bana,
Eybdür! Öz eybimizi anlarıq!
Ay barakallah, nə gözəl canlarıq!.. 3**

Bizcə, Həsən bəy Zərdabini "mənevi atamız"4 adlandıran Sabirin tutduğu milli özünüdərk yolu "Səttarxana" şeirində isə özünü daha açıq bürüzə vermişdir. O, bu şeirində yazır ki, Azərbaycan türkləri Səttarxanla əhdü-peyman bağlayıb Məhəmməd Əli şah Qacarın istibdadına qarşı vətənin, millətin namusu uğrunda ayağa qalxmışlar:

**Ta ki, mülət məcməin Tehrandə viran etdilər,
Türklər Səttarxan ilə əhdü-peyman etdilər,
Zülmü istibdadı qarşı nifətəlan etdilər,
Mülbə, milliyətə can nəçqi qurban etdilər,
Ayeyi – 'zibhi-əzizim' tifaq ol qurbanıdır,
Ablərim himməli-valəyi-Səttarxanıdır.**

**Həq mədəbdəkar oldu Azərbaycan ətrakına,
Ali-Qacarı protes etdilər Zöhakına,
Ol şahidənin salam olsun rövani-pakına
Kim, tökülmüş qanları Təbrizi Tehran xakına,
Onların cənnət deyildir mənzil, aya nədir?
Ablərim himməli-valəyi-Səttarxanıdır.
İşlə Səttarxan, baxz bir növ iqlamatedib,
Bir vəzirü şahı yox, dünyanı yeksar matedib,**

Mirzə Ələkbər Sabirin dünyagörüşündə azərbaycançılıq və beynəlmiləçiliyin sintezi

**İz-i İslamı, vətən namusunu yüz qat edib,
Hörmət-heysiyyəti-milliyətin isbat edib,
İndi dünyanın təcəvücün nəçəsi İlan edib,
Ablərim himməli-valəyi-Səttarxanıdır. 5**

Ancaq həmin şeirində şairin yazması ki, "Həq mədəbdəkar oldu Azərbaycan ətrakına (türklərinə), Ali-Qacarı protes etdilər Zöhakına", bizcə burada Məhəmməd Əli şah Qacarın istibdadının öne çəkilməsi fonunda Azərbaycan türklərinin onlara qarşı mücadiləçiliyi isə dövrün ideoloji təbliğatından yaranmış yanlışlıqların nəticəsi idi. Əslində Azərbaycan türklərinin mücadiləsi Qacarlardan çox Məhəmməd Əli şah Qacarın mütələqqiyət oyununa sürüklənən farsdillilə qüvvələrə, onların havadarlarına qarşı idi.

Bizcə, "Molla Nəsrəddin" jurnalı Sabirin milli və dini ruhu üsyankarlığının müəyyən qədər "beynəlmilə" ruha çevrilməsində müəyyən pay

sahibi olsa da, Sovetlər Birliyi dövründə bu məsələdə çox ifrata varılmışdır. Xüsusilə də, şairin insanlığa əsaslanan beynəlmilə ruhlularında fəhlənin və əkinçinin insanla, müsəlmanın heyvanla, xotdanla müqayisəsi marksist-leninçi fəlsəfəçilər üçün ciddi bəhanə olmuşdur. Birinci halda, şair fəhləyə, əkinçiyə başa çalmağa çalışır ki, insan olması üçün onu istismara edənələrə qarşı mübarizə aparmalıdır. O, yazırdı:

**Fəhlə, özünü sən də bir insanı sanırsan?!
Pulsuz kişi, insanlığı asanı sanırsan?!**

**İnsan olanın cahü cəlalə gerek olsun,
İnsan olanın dövbi, malı gerek olsun,
Hümmət demirən, evləri ali gerek olsun;
Alçaq, ufacıq daxmanı samanı sanırsan?!
Axmaq kişi, insanlığı asanı sanırsan?!**

**Hər mədəsi-əlidə soxulma tez araya,
Sən dur ayaq üstə, demə bir söz ümərəyə,
Caiz deyil insanca danışmaq fəqərəyə,
Dövlətlərə kəndini yeksanı sanırsan?!
Axmaq kişi, insanlığı asanı sanırsan?!**

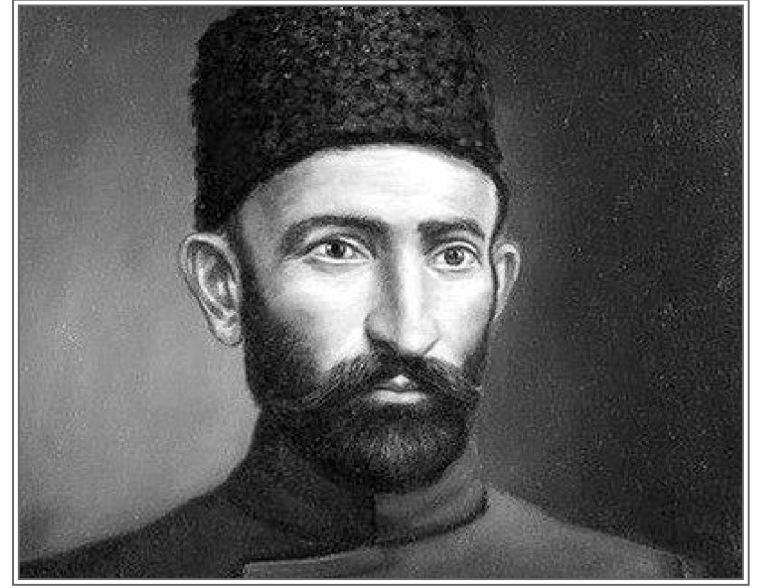
Bir sözlə, insan olmaq üçün fəhləyə bir yol göstərməyə çalışır və onu da "axmaq kişi" adlandırır xeyli dərəcədə tənqid edir. Ancaq burada inə bir məqam var: "fəhlə", "əkinçi" və "müsəlman" fərqli anlayışlardır. Belə ki, fəhlə bir işçi kimi istismara məruz qalmış, istismarçılar tərəfindən haqları əlindən alınmış və in-

de yazırdı:

**Olmaq bu ki, hərəmə daxilətdə fəhlə,
Dövlət olan yerdə cəsarətdə fəhlə,
Asudə nəfəs çəkməyə hələtdə fəhlə,
Yəni hiçq üstə ədavətdə fəhlə...**

**Fəhlə, mənə bir söylə, nədən höməlin olsun?
Axır nə səbəb söz deməyə qüdrəlin olsun?
Al çək, bal, dövbiyə xidməlin olsun,
Az-çox sənə verdikörünə mirməlin olsun!
Bu çəni-fəhlə bəsinə dövrən edir imdi,
Fəhlə də özün daxil-insan edir imdi. 7**

Sabirin bir qədər sərt və beynəlmilə

miləliçi şeirlərini əldə bayraq edən bir çox sovet müəllifləri onu sosial-demokrat tərəfdarı kimi qələmə verib, din və millət düşməni elan etmişlər. Həmin müəlliflərdən bir olan M. Ağamirov yazırdı: "...Sabir millət, xalqlar dostluğu və beynəlmiləçilik haqqında çox maraqlı fikirlər söyləmişdir. Millət və xalq anlayışları haqqında dürüst elmi təsəvvürü olmayan, bir çox hallarda bunları eyni mənada işlədən Sabir millətdən danışarkən, onu öz müxtəlif təbəqələri arasında daxili ziddiyyətləri olmayan bütöv bir şey kimi göstərmir, əksinə, müxtəlif siniflərin və ictimai təbəqələrin bir-birinə açıqca zidd mənafeyini və bir-birindən qəti surətdə fərqlənən həyat şəraitini qeyd edirdi. Eyni millətə mənsub olan mülkədarlarla kəndlilər, burjuvalarla proletarlar, tacirlər, ruhanilər – bunların hamısı Sabirdə müxtəlif ictimai qruplardır, bunların mənafeyi bir-biri ilə toqquşur, bir-birinə tamamilə zidd olur. Həm də çox maraqlıdır ki, Sabir varlı siniflərdən – mülkədarlardan, bəylərdən, xanlardan, burjuvalardan, tacirlərdən, ruhanilərdən bəhs edərkən, bunların öz mənafelerini xalqa qarşı qoyduqlarını açıq göstərmişdir".8

lənə ifadələrinə rast gəlmək mümkündür. Yeni Ağamirovun ifadə etdiyi kimi, eyni millətə mənsub olan mülkədarlarla kəndlilər, burjuvalarla proletarlar, tacirlərlə ruhanilər heç də ayrı-ayrı ictimai qruplar deyil bir bütünün içindədirlər. Ancaq o başqa məsələdir ki, Sabir zaman-zaman şeirlərində millət daxilindəki hansı qrupları daha çox tənqid, ya da tərif etmişmiyyətlə, Sabirin dünyagörüşünü təhlil edərək belə bir nəticəyə gəirik ki, onun irsində islamıyyətlə türkçülüyn bir vəhdət şəklində götürülmə-

si daha çox özünü bürüzə vermişdir. Milli şairimiz daha çox islamıyyətin üzərində dayanmış, islamıyyət daxilində islahatların aparılmasını tərəfdarı olmuşdur. Sabir bir məsələyə xüsusilə diqqət yetirirdi ki, islamıyyət əcnəbilərin istədiyi bir şəkildə deyil, müsəlman xalqlarının düşüncəsinin nəticəsi olaraq yeniləşməli, tərəqqi etməlidir. Yeni o, bütün hallarda islamıyyətin əcnəbisayağı yeniləşməsinə qəbul etmərdi. Sabir də hesab edirdi ki, müsəlman xalqları Qərb elmi və texnologiyasını öyrənməli, ancaq bütün hallarda öz yolu ilə gətməli və inkişaf yolu tutmalıdır.

Sabirin türkçülüklə bağlı mövqeyi də olduqca ciddi və dəqiq idi. Onun dünyagörüşündə türkçülüklə ədalətliyyətin, paklığın, doğruluğun rəmzləri olub, bir bütünü təşkil edirdi. Sabir hesab edirdi ki, İslam dinində məzhəb ayrılıqları doğru olmadığı kimi, Türk xalqları arasında da bir-birinə zidd ideyaların olması özlərinin özlərinə qənim kəsilməsinə səbəb olmuşdur. Ona görə də, Türk xalqlarının osmanlılıq, iranlılıq, babilçilik, sünnilik, şiəlik, rusçuluq, sosializm və digər anlayışlar altında parçalanmasının əleyhinə olan Sabir Türkün özünə dönüşünü Türk dünyagörüşünün özündə və islamıyyətin ilkin prinsiplərində görmüşdü.

1 Yənə orada, s.123-124

2 Yənə orada, s.313

3 Yənə orada, s.251

4 Sabir Mirzə Ələkbər.

Sabir zaman-zaman şeirlərində millət daxilindəki hansı qrupları daha çox tənqid, ya da tərif etmişmiyyətlə, Sabirin dünyagörüşünü təhlil edərək belə bir nəticəyə gəirik ki, onun irsində islamıyyətlə türkçülüyn bir vəhdət şəklində götürülməsi daha çox özünü bürüzə vermişdir

sani keyfiyyətlərdən məhrum olmuşdur. Sabir də fəhləyə demək istəyirdi ki, sən fəhlə də olsan, amcaq bir insansan və insanlıq haqlarına sahib çıxmalsan. Digər tərəfdən, Sabirin tənqid etdiyi fəhlə ümumi bir anlayışdır. Yeni dini, milli kimliyindən asılı olmayaraq işləyən və istismara məruz qalanların hamısı fəhlədir. Burada əsas məsələ fəhlənin fəhlə olduğu üçün insanlıq qürurunun tapdalanmasıdır ki, Sabir onları buna qarşı çıxmağı və haqlarına nail olmaq, bərabərlik üçün mübarizəyə səsləyirdi. O, "Bakı fəhlələrinə" şeirin-

Şübhəsiz, Ağamirov burada da həqiqəti bir kənara qoyub marksist-leninçi təlimə uyğun hərəkət edir. Çünki Sabir millət, milliyyət anlayışını nəinki bilir, eyni zamanda çoxlarının bundan xəbərsiz olmasına təəssüfünü ifadə edirdi. Üstəlik, Sabir bir millət üçün vacib olan milli dilin, milli adət-ənənələrin, tarixi-coğrafiyanın nə olduğunu çox yaxşı dərk edirdi. Onun şeirlərində də dəfələrlə türk dili, türk adət-ənənələri, türk mil-

Hophopname. İki cild. II cild. Bakı, 2004, s.169

5 Yənə orada, s.73

6 Sabir Mirzə Ələkbər. Hophopname. İki cild. II cild. Bakı, 2004, s.100

7 Sabir Mirzə Ələkbər. Hophopname. İki cild. II cild. Bakı, 2004, s.48

8 Ağamirov M.M. Mirzə Ələkbər Sabirin dünyagörüşü. Bakı, Azəməş, 1963, s.86

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkisafına Dövlət Dəstəyi Fondunun maliyyə dəstəyi ilə çap olunur